

A HELYI IDENTITÁS ÉS A MINDENNAPI TÉRHASZNÁLAT RÉTEGEI A VÁROSSZÖVETBEN: ÓBUDA ÁTALAKULÁSA

TÓTH IMRE ÁDÁM

LAYERS OF LOCAL IDENTITY AND EVERYDAY SPATIAL USE IN THE URBAN FABRIC: THE TRANSFORMATION OF ÓBUDA

Abstract

The study examines the relationship between local identity and the use of space in a central urban arena, focusing on the complex stratification of historical and social layers. Applying the palimpsest concept as an analytical framework integrated with relationist space theories, the paper aims to unravel how spatial function changes interact with local identity and the persistence or erasure of specific community narratives. Focusing exclusively on the historical area of Óbuda (Budapest, Hungary), the research investigates the structural reasons behind how material layers, official discourses, and collective memories overwrite one another. The paper argues that critically uncovering these invisible socio-spatial layers contributes to a reflexive local understanding, which fundamentally supports place-attached community agency and provides a methodological shift from descriptive local history to critical urban geography.

Keywords: local identity, use of space, palimpsest, Óbuda, urban narratives

Bevezetés

A helyi identitás és a mindennapi térhasználat viszonya a kortárs társadalomföldrajz egyik legösszetettebb kutatási iránya, amely a lokális terek bonyolult, egymásra rakódó rétegzettségéből indul ki. Jelen tanulmány témája a történelmi Óbuda városszövetének és szimbolikus tereinek palimpszesztszerű átalakulása, valamint ezen téri folyamatok hatása a helyi közösségek identitásnarratíváira. A téma relevanciáját az adja, hogy a dinamikusan növekedő nagyvárosi szövetben a politikai-ideológiai rendszerváltások és a radikális urbanisztikai beavatkozások olyan morfológiai és emlékezeti töréseket idéznek elő, amelyek közvetlenül veszélyeztetik a helyi kötődések folytonosságát, és átértelmezik a megélt terek funkcióit. Miközben a fentről irányított intézményi diskurzusok gyakran homogén és piacképes történeti arculatként próbálják megkonstruálni a városrészi identitást, a felszín alatt egymással versengő, elnémított vagy kitörölt társadalmi és materiális rétegek húzódnak meg.

A tanulmány központi kutatási kérdései arra irányulnak, hogy a palimpszeszt-konceptió kritikai alkalmazásával hogyan azonosíthatók Óbuda anyagi és immateriális téri rétegei; milyen strukturális és ideológiai okok húzódnak meg egyes lokális narratívák (például az ókori aquincumi vagy a gyáros-indusztriális múlt) megőrződése, elnémulása vagy teljes kitörlődése mögött; továbbá a mindennapi térhasználat diszkontinuitásai miként befolyásolják a helyi társadalom alulról szerveződő cselekvőképességét.

A tanulmány bevezetését követően részletes elméleti-szakirodalmi áttekintést nyújtunk a tér és a hely relációs megközelítéséről, valamint a palimpszeszt földrajztudományi operacionalizálásáról. A módszertani fejezet transzparensen rögzíti az elemzési mátrixot és a felhasznált forrásbázist. Ezt követi a kutatási eredmények részletes, mélyreható kifejtése Óbuda történeti és kortárs morfológiáján keresztül. A diszkussziós szakaszban kritikailag olvassuk a felszín alatti rejtett rétegeket és a közösségi cselekvőképesség összefüggé-

seit, végül a következtetésekben összegezzük a munka elméleti és empirikus tanulságait. A dolgozat célja, hogy túllépjen a hagyományos helytörténeti leírásokon, és analitikai magyarázó erővel mutassa meg a terek társadalmi produkcióját.

Elméleti keret: A lokális tér és a palimpszeszt relációs megközelítése

A helyi identitás és a téri folyamatok kapcsolatának vizsgálatához elengedhetetlen a tér (*space*) és a hely (*place*) fogalmi elhatárolása, amelyek a társadalomföldrajzi diskurzusban nem szinonimaként, hanem egymásra épülő, minőségileg eltérő entitásokként értelmezendők. A humanista (vagy humanisztikus) földrajzi nézőpont alapvetése szerint a tér egy absztraktabb, geometriai és funkcionális kategória, míg a hely az emberi tapasztalatok, értékek és jelentések által kisajátított térrész. TUAN, Y.-F. (1977) megfogalmazásában a tér a nyitottságot és a mozgást szimbolizálja, míg a hely a megállapodást, a biztonságot és a jelentéssel való felruházottságot; a hely nem más, mint az emberi tapasztalatok által otthonossá tett, specifikus és egyedi tartalommal megtöltött tér. Ezt egészíti ki RELPH, E. (1976) megközelítése, aki szerint a helyek a kollektív és egyéni identitás horgonyai, a helyé válás folyamata pedig elválaszthatatlan a terekhez fűződő mély, szubjektív kötődéstől (*insideness*).

A hely fogalmának ezen klasszikus értelmezését a kortárs relációs térfelfogás helyezi dinamikusabb kontextusba. AGNEW, J. (1987) hármas definíciója alapján a hely egyszerre jelent földrajzi koordinátát (*location*), a mindennapi szociális interakciók strukturált, fizikai színterét (*locale*), valamint a helyhez való szubjektív, érzelmi kötődést (*sense of place*). Ezt egészíti ki CRESSWELL, T. (2004) „place-as-practice” megközelítése, amely szerint a hely nem egy passzív kulturális lenyomat a tájon – ahogyan azt a SAUER, C. O. fémjelezte tradicionális tájfelfogás sugallta –, hanem társadalmi gyakorlatok és rutinok által aktívan és folyamatosan újratermelt folyamat. A hely, mint koncepció, erős versengések, reprezentációs kisajátítások és társadalmi csoportok, illetve paradigmák harcteréül szolgál. Ebben a megközelítésben a térbeli jelentések nem rögzítettek: a *sense of place* (helyérzet) az emberi érzékszervek aktív használatára és a megélt tapasztalatokra épül, ami megalapozza a mélyebb helyfelfogást és a strukturált helyismeretet (*place knowledge*) (MASSEY, D. 2007; BROWN, A. 2018). MASSEY, D. (1991) relációs térkonceptiója értelmében a helyek nem zárt, rögzített identitású egységek, hanem globális és lokális hatásvonalak kereszteződései, amelyek folyamatos belső konfliktusok és reprezentációs kisajátítások színterei (CRESSWELL, T. 2015). Míg a humanista megközelítések a hely jelentéstartalmára fókuszálnak, addig a kritikai térelméletek a hatalmi struktúrák szerepét hangsúlyozzák. LEFEBVRE, H. (1991) térértelmezése rávilágít arra, hogy a terek társadalmi produkciója során a hatalmi centrumok ideológiai folyamatosan felülírják, absztrakt térré (*abstract space*) formálják és átértelmezik a helyek lokális funkcióit, mindennapi megélt gyakorlatait és presztízsét.

Ezen komplex, egymásra rakódó relációs hálózatok szétszálazására alkalmas analitikai és magyarázó erejű metafora a palimpszeszt. A kifejezés eredetileg olyan ókori vagy középkori pergament jelent, amelyről az eredeti írást lekaparták, hogy helyére új szöveget vigyenek fel, ám a korábbi rétegek nyomai részben láthatóak maradtak (MITIN, I. 2010). A földrajztudományban a koncepció a materiális és szimbolikus téri rétegek egymásra rakódásának, felülírásának és egyidejű jelenlétének vizsgálatát jelenti (CRANG, M. 2007; BOTTÀ, G. 2012). A palimpszeszt operacionalizálása során a kutatás nem elszigetelt kritériumokat vizsgál, hanem azt, hogy az anyagi környezet (építészet, romok), a hivatalos politikai diskurzusok és a hétköznapi emlékezet, mint egymást részben elfedő, részben

átvilágító rétegek, hogyan határozzák meg a jelenlegi helyidentitást (VÂLCEANU, D.-G. et al. 2014; BERKI, M. 2025). A helyi identitás ezen az úton nem statikus állapotként, hanem a szelektív emlékezet és a strukturált felejtés folyamatosan változó eredőjeként értelmezhető (BARTA, G. 2025). Hazai kontextusban a koncepció empirikus alkalmazására kiváló mintát ad BERKI, M. (2025) kutatása, amely a materiális és immateriális rétegek (épített környezet, vizuális-ideológiai átírások) újrakonstruálásán keresztül mutatja meg a palimpszeszt működését. BAROCH, Cs. – BERKI, M. (2019) pedig rávilágítanak arra, hogy a kelet-közép-európai térségben a rezsimváltások, az etnikai átalakulások és az örökség-rétegek összefonódásának elemzésében a palimpszeszt nem pusztán díszítő retorikai címke, hanem szigorú analitikai keret.

A palimpszeszt-metaphora nemzetközi használata jól mutatja, hogy a térbeli rétegek vizsgálata szorosan összekapcsolódik a kollektív emlékezet földrajzával és a városi identitáskonstrukciókkal. VÂLCEANU D.-G. és munkatársai (2014) hangsúlyozzák, hogy a városi táj mint palimpszeszt értelmezése lehetőséget ad a morfológiai átalakulások mögött húzódó vizuális narratívák dekódolására, ahol a fizikai formák az egymást követő generációk kulturális kódjait hordozzák. A globális és lokális politikai törésvonalak mentén a palimpszesztszerű felülírások gyakran az emlékezetpolitika és a traumatikus múlt téri reprezentációinak harcterévé válnak. MALAS, S. (2013) a háború utáni rekonstrukciók és az emlékezetpolitika kontextusában mutatja be a városi szövetet, rávilágítva arra, hogy az újjáépítési stratégiák sokszor tudatosan szelektálnak a megőrzendő és eltüntetendő múlt-rétegek között a politikai legitimáció érdekében. Hasonlóan, PIRKER, E.G. és szerzőtársai (2019), valamint ZIELINSKA, M. (2019) a politikai erőszak rejtett, láthatatlan materiális és szimbolikus lenyomatainak feltárására alkalmazzák a koncepciót; utóbbi Szarajevó példáján keresztül mutatja be, hogy a föld alatti és láthatatlan helyszínek (invisible sites) miként képesek a felszíni átírások ellenére megőrizni a traumatikus kollektív emlékezet traumáit és vágyait. A posztoszocialista és autoriter téri átmenetek nemzetközi kontextusában SCHWENKEL, C. (2014) vietnámi esettanulmánya fontos elméleti adalékkal szolgál: rámutat, hogy a szocialista modernizáció építészeti rétegei maguk is olyan palimpszesztek, amelyek a korábbi gyarmati vagy tradicionális struktúrák romjaira épülve próbálnak kizárólagos ideológiai dominanciát gyakorolni, miközben az anyagi mementók formájában a korábbi korok zárványai elkerülhetetlenül kísértének a jelen tájképében.

Módszertan

A tanulmány kvalitatív esettanulmány-módszertant alkalmaz, Óbuda történelmi városszövetére fókuszálva. A palimpszeszt-szemlélet operacionalizálása és a téri rétegek szisztematikus szétszálazása érdekében a vizsgálatot egy rögzített, háromdimenziós elemzési mátrixra alapozzuk:

Hivatalos és intézményi narratívák: A lokális és központi politikai hatalom tér-reprezentációi, ideológiai alapú városfejlesztési stratégiái és monumentalizált történelmi narratívái.

Materiális tájrétegek: Az épített örökség tárgyasult formái, a morfológiai átalakítások, a bontások, ráépítések és a funkcióváltások fizikai nyomai a városszövetben.

Kollektív emlékezet és strukturált felejtés: A helyi közösségek mindennapi térhasználatában, rutinjaiban és elbeszéléseiben fennmaradó, elnémuló vagy a téri beavatkozások során szisztematikusan kitörölődő narratívák.

Az adatok forrását a történelmi-topográfiai dokumentumok és forrásmunkák (KISS Cs. – MOLCSY F. 2005; NÉPESSY N. 2020), a korábbi ipar- és várostörténelmi elemzések

sek (HARRER F. 1941; PREISICH G. 1968; HANÁK P. 1974; BERÉNYI I. 1994; PERÉNYI R.–LAMBERT, S. 2012), valamint a kortárs önkormányzati stratégiai dokumentumok (Óbuda-Békásmegyer ITS 2023) kvalitatív és kritikai tartalomelemzése adja.

A kutatás térbeli lehatárolása során kifejezetten a történelmi Óbuda városrész morfológiai és emlékezeti magjára (mintegy 30 000 fő által lakott területre) fókuszálok. Módszertanilag mereven elkülönítem ezt a területet a mai Óbuda-Békásmegyer (III. kerület) teljes, mintegy 125 000 fős adminisztratív egységétől. Ez a lehatárolás azért elengedhetetlen, mert az intenzív szocialista és posztiszocialista urbanizáció a kerület külső zónáiban (pl. Békásmegyer) gyökeresen eltérő, történeti rétegek nélküli téri produkciót eredményezett, míg a palimpszesztszerű egymásra rakódás és az anyagi-szimbolikus rétegek feszültsége kizárólag a történelmi városrész autonóm morfológiai egységében vizsgálható szisztematikusan.

Az identitás és a közterek funkcióváltásainak kapcsolata Óbudán

Óbuda városrész téri evolúciója klasszikus mintapéldája annak, hogy a centrumhelyezett, intenzív növekedésű nagyvárosi szövetben a különböző történelmi korszakok hatalmas ideológiái hogyan írják felül és alakítják át a materiális és szimbolikus rétegeket. A történelmi Óbuda morfológiája rendkívül mozaikos; a területen az ókori, középkori, újkori és szocialista modernizációs rétegek szoros fizikai egymásutániségben vagy egymásra épülve vannak jelen, ám a helyi társadalom mindennapi térhasználatában és mentális térképén ezen rétegek reprezentációja és megélése rendkívül töredezett.

A terek politikai-ideológiai alapú funkcióváltására és a palimpszeszt anyagi természetére kiváló példát nyújt az óbudai katonai amfiteátrum materiális története. A Kr. u. 1. századi aquincumi katonai tábor központjaként funkcionáló gladiátorstadion a késő római korban erődde alakult, a középkor során földdel töltődött fel és vesztőhelyként használták, majd a 18. században a környékbeli gyárak munkásainak lakóházai épültek rá, amelyek pincéiben a lakók tudtukon kívül integrálták a római falmaradványokat (KISS Cs.–MOLCSY F. 2005; NÉPESSY N. 2020). A 20. századi régészeti feltárások során a lakóházak rétegét radikálisan lerombolták, s a római réteget tudatosan kiemelték és monumentalizálták, visszahelyezve azt a hivatalos téri reprezentáció síkjára. Az amfiteátrumok (a déli katonai és az északi polgárvárosi) és a Szentendrei út mentén húzódó aquaeductusok (római vízvezetékek) romjai a mai napig meghatározzák a tájképet, éles vizuális feszültséget teremtve a modern lakófunkciókkal (*1. ábra*).

Míg az ókori rétegek anyagi valójukban láthatóak a felszínen, addig a középkori királyi és királynői város rétegei szinte teljes diszkontinuitást mutatnak. A későbbi történelmi korszakok és hatalmas szereplők nem tartották fontosnak a középkori épületállomány megőrzését, így azokra közvetlen ráépítések történtek; a középkor ma szinte kizárólag szimbolikus jelölők (emléktáblák, romkertek) formájában van jelen a városszövetben (NÉPESSY N. 2020).

Óbuda újkori arculatát a török kiűzése után, a 18. században betelepülő német (sváb) és zsidó közösségek téri gyakorlatai formálták meg, amelyek mintaszerű példát nyújtanak a materiális és kulturális rétegek hosszú távú megőrződésére (BERKI, M. 2025). A sváb mezővárosias jelleg, a kisipari téglagyártás, a szőlőművelés és a híres óbudai kisvendéglős kultúra a korszak mentális térképén Óbudát a nyugalom és a polgári szórakozás tereként rögzítette (PERÉNYI R.–LAMBERT, S. 2012). A zsidó közösség – amely a budai és pesti beköltözési tilalmak miatt az 1720-as évektől az óbudai Zichy-birtokon talált menedéket – jelentős gazdasági és intézményi struktúrát épített ki (HANÁK P. 1974). Ennek legfőbb

1. ábra Az óbudai katonai amfiteátrum romjai. Az ókori monumentális réteg és a háttérben meghúzódó modern lakófunkciók éles morfológiai és vizuális feszültsége a mai városszövetben.

Forrás: Fortepan

Figure 1 The ruins of the military amphitheater in Óbuda. The sharp morphological and visual tension between the ancient monumental layer and the modern residential functions in the background within today's urban fabric.

Source: Fortepan

építészeti és szimbolikus reprezentációja az 1821-ben felszentelt Óbudai Zsinagóga, amelynek későbbi sorsa (a szocializmus alatti raktár-, majd tévéstúdió-funkció, később a hitközség általi visszavétel) hűen tükrözi a téri rétegek egymást felülíró dinamikáját.

Az óbudai zsidó és német kisebbségi kultúra, valamint a későbbi migrációs és ipari rétegek egymásra épülése szoros analógiát mutat a multikulturális terek nemzetközi példáival, ahol a téri reprezentációk a társadalmi kohézió és a kirekesztés eszközei egyaránt lehetnek. RUBRIGHT, M. (2009) az urbánus palimpszeszt fogalmán keresztül demonstrálja, hogy a kora újkori gazdasági centrumokban a migrációs áramlások és az építészeti reprezentációk miként hoznak létre hibrid téri identításokat; az anyagi kultúra és az épített környezet változásai a különböző etnikai csoportok közötti gazdasági és kulturális csere-folyamatok materiális lenyomataiként olvashatók. Ezzel párhuzamosan VAN ASSCHE, K. és TEAMPAU, P. (2009) rávilágítanak arra, hogy a multikulturális és rétegzett téri találkozások során a domináns és a kisebbségi közösségek narratívái folyamatosan újraírják és performatív módon alakítják a hely szimbolikus határait. Az óbudai ipari-kikötői múlt és a periférikus városfejlődés kapcsán kiemelendő, hogy a hagyományos munkásnegyedek és az anyagi marginalitás téri lenyomatait – ahogyan azt ENGBERSEN, G. (2001) az urbánus marginalitás palimpszesztszerű vizsgálata során hangsúlyozza – a modern társadalmakban zajló későbbi modernizációs, tőkebefektetési vagy dzsentrifikációs hullámok során rendkívül sérülékennyé válnak. Ezek a társadalmi-gazdasági rétegek gyakran az elsők, amelyeket a fentről irányított urbanisztikai diskurzusok elnémitanak vagy funkcionálisan kiszorítanak a városszövetből, elvágvá a helyi közösségek osztályalapú kötődéseit.

Budapest 1873-as egyesülését követően a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a világvárosi centrumfejlesztésekre és a belvárosi magántőke bevonására fókuszált, aminek következtében Óbuda részben kimaradt a modernizáció főáramából. Ez a relatív periférikus pozíció a fővárosi centrumon belül paradox módon hozzájárult a tradicionális, földszintes, kisvárosias és gyáros-iparos (textilipar, téglagyárak, hajógyártás) arculatának és utcahá-

lőzatának megőrzéséhez egészen a 20. század közepéig (HARRER F. 1941; PREISICH G. 1968; BERÉNYI I. 1994).

A legsúlyosabb, máig ható morfológiai és társadalmi törést a szocialista időszak radikális, fentről irányított városátalakítási projektjei jelentették. Az Árpád-híd megépítése és a Szentendrei út kiszélesítése brutálisan kettévágta a történelmi, egységes középkori és újkori városszövetet. LEFEBVRE, H. (1991) elméletével összhangban a szocialista városfejlesztés tudatos ideológiai célja Óbuda tradicionális múltjának és kisközségi struktúráinak felszámolása, a megélt helyek absztrakt, ipusztériális térré formálása, valamint a lakókörnyezet homogenizációja volt a tömeges paneltechnológia révén (2. ábra).

2. ábra Az intenzív szocialista városrekonstrukció folyamata Óbudán. Az előtérben lévő hagyományos, kisvárosias és mezővárosi épületszövet radikális felszámolása (szanálása) és annak közvetlen helyettesítése a modern, ipusztériális paneles lakótelepi morfológiával.

Forrás: Fortepan

Figure 2 The process of intensive socialist urban reconstruction in Óbuda. The radical demolition of the traditional, small-town and market-town architectural fabric in the foreground, and its direct replacement with the modern, industrial panel housing estate morphology.

Source: Fortepan

Diszkusszió:

A rejtett rétegek kritikai olvasata és a közösségi cselekvőképesség

Az óbudai városszövetben azonosított diszkontinuitások mélyebb, kritikai elemzése elengedhetetlen annak megértéséhez, hogyan hat a materiális palimpszeszt a kortárs közösségi valóságra. Óbuda legfőbb sajátossága, hogy mint centrumhelyzetű nagyvárosi zóna, a globális, nemzeti és lokális hatásvonalak kereszteződésében fekszik, így a politikai hatalom térideológiái sokkal intenzívebben és radikálisabban írták felül a hely funkcióit és népességét. A szocializmus alatti radikális téri szanálások és a tömeges lakótelep-építések drasztikus népességcserét eredményeztek, elvágták a mindennapi téri gyakorlatok kontinuitását.

A beáramló új lakótelepi tömegek térhasználata kezdetben teljesen levált a történelmi palimpszesztről: az újonnan érkezők nem rendelkeztek kötődéssel a hely eltemetett

múltjához, így számukra a fizikai környezetben megmaradt anyagi rétegek elveszítették megélt hely-jellegüket, és pusztá funkcionális térdíszletekké, külső kulisszákká redukálódtak. Ez a folyamat rávilágít a strukturált és szelektív felejtés működési mechanizmusaira. BARTA G. (2025) elméleti keretével összhangban a lokális identitás a felejtés és az emlékezetharcok eredőjeként értelmezhető. Az óbudai téri palimpszeszt mentén három éles törésvonal azonosítható a kollektív emlékezetben:

Az ókori aquincumi identitás elszigetelődése: Hiába láthatóak fizikailag a monumentális római romok a városszövetben, azok a lakosság széles körének mentális térképén csupán az aluljárók és közlekedési csomópontok funkcionális dizájnelemeiként jelennek meg, valódi közösségi kötődést vagy aktív megélt identitást nem generálnak.

Az ipari-kikötői múlt kitörlődése: A Hajógyári-szigethez és a Monarchia folyami flottájához kapcsolódó aktív gyáros-iparos múlt – amely egykor a kerület fő gazdasági és szociális bázisát adta – a posztszocialista dzsentifikáció és a gyár 2000-es végleges bezárása után teljesen kikopott a kollektív emlékezetből, az egykori munkásközösségek elköltözésével a narratíva hordozói eltűntek.

A kisebbségi kultúrák bezáródása: A német (sváb) és zsidó tradicionális örökség tudatos ápolása jelenleg szinte kizárólag a kisebbségi önkormányzatok és szűk lokálpatrióta körök zárt tevékenységére korlátozódik, így a lakosság széles, lakótelepi többségében nem rajzolódik ki markánsan identitás-erőforrásként.

A kollektív emlékezet ezen óbudai töredezettsége és a panel-lakótelepi morfológia dominanciája nem egyedülálló jelenség; a radikális urbanisztikai beavatkozások által kiváltott emlékezeti diszkontinuitások világszerte komoly kihívás elé állítják a lokális társadalmakat. PAN, Y. (2016) Berlin és Sanghaj összehasonlító elemzésében rámutat, hogy a rohamos modernizáció és a radikális téri átalakítások miként teszik 'láthatatlanná' a kollektív emlékezet korábbi rétegeit, egyfajta téri amnéziát előidézve, amely elidegeníti a lakosságot a hely történeti kontinuitásától. A kataklizmák vagy ideológiai rombolások utáni emlékezet-visszahelyezési kísérleteket vizsgáló SUN, Y. (2020) Drezda példáján keresztül igazolja, hogy a fizikai tér utólagos rekonstrukciója önmagában képtelen automatikusan újjáépíteni a közösségi emlékezetet, ha a mindennapi társadalmi gyakorlatok és rutinok folytonossága egyszer már végérvényesen megszakadt. MITIN, I. (2018) a moszkvai távoli lakótelepek példáján mutatja be a „palimpszesztben való élés” mindennapi, elidegenítő tapasztalatát: a paneles morfológia homogén felszíne alatt a lakók mentális térképein sokszor teljesen hiányoznak a terület korábbi kulturális tájrétegei, ami radikálisan gátolja a mélyebb helyérzet kialakulását, és a megélt tereket pusztá funkcionális lakózonákká redukálja. Ezzel a strukturális elnémitással szemben VERSCHUREN, M. (2021) kutatásai arra hívják fel a figyelmet, hogy a városi képzeletvilág (urban imaginaries) mélyebb rétegeinek kritikai feltárása, valamint a perifériára szorított, láthatatlanná tett narratívák tudatos felszínre hozása kulcsfontosságú emancipációs eszköz lehet. Ez a reflexív megközelítés közvetlenül hozzájárul a téri igazságosság megteremtéséhez és a helyi közösségek ellenálló képességének (re-sistering) megerősítéséhez, mivel képessé teszi az egyéneket arra, hogy a domináns téri narratívákkal szemben saját megélt tapasztalataik alapján formálják meg jogaikat a városra.

Ez a felszín alatti töredezettség közvetlenül gátolja a kortárs helyi társadalom hatékony érdekérvényesítését. A hivatalos önkormányzati dokumentumok (Óbuda-Békásmegyer ITS 2023) erősen hangsúlyozzák a kerületi szintű identitás meglétét a civil szféra mozgósítása és a stratégiai célok legitimálása érdekében. A kritikai diskurzuselemzés azonban rávilágít a hatalmi retorika belső ellentmondására: miközben fentről intézményesített, adminisztratív konstrukcióként tételezik az egységes kerületi identitást, a valóságban a mélyebb, városrészi vagy téri rétegekhez kapcsolódó reflexív identitásképek nincsenek a felszínen.

A tanulmány kiinduló tézise szerint a hellyel kapcsolatos gondolkodás nem építhető kizárólag fentről jövő adminisztratív döntésekre és technokrata stratégiákra. Ezen a ponton válik kulcsfontosságúvá a MASSEY, D. (2007, 2014) relációs térszemléletére épülő alternatív helypedagógia (*place pedagogy*) kritikai alkalmazása (BROWN, A. 2018), amely a helyet nem rögzített, statikus pontként, hanem folyamatos megismerési folyamatként értelmezi. A helypedagógiai megközelítés az érzékszervekre és a reflektív tapasztalásra támaszkodva bontja ki a helyérzetet (*sense of place*), amelyen keresztül eljuthatunk a mélyebb helyismeretig (*place knowledge*). Ahhoz, hogy Óbuda mozaikos városszövege ne csupán megélt téri konfliktusok és adminisztratív irányítás színtere legyen, elengedhetetlen a felszín alatt rejtőző, láthatatlan socio-spatióális rétegek szisztematikus kicsomagolása és visszaillesztése a mindennapi térhasználatba. A terek mélyebb, reflexív megismerése adhatja meg azt a kritikai alapot, amely a fentről jövő adminisztratív stratégiák helyett egy valódi, alulról szerveződő, mikrokörnyezetével törődő és cselekvőképes lokális lakosság megképződését támogatja (BROWN, A. 2018).

Összefoglalás

Óbuda téri palimpszesztjének vizsgálata rávilágít arra, hogy a centrumhelyzetű nagyvárosi térstruktúra és a radikális politikai-ideológiai beavatkozások alapvetően meghatározzák a lokális narratívák sorsát. Az empirikus és elméleti elemzés legfőbb tanulságait az alábbi strukturált mátrixban összegezzük (*1. táblázat*):

1. táblázat – Table 1

Óbuda téri palimpszesztjének strukturális rétegei: Hatalmi narratívák,
materiális átalakulások és a kollektív emlékezet törésvonalai
Structural layers of the Óbuda Square palimpsest: Power narratives,
material transformations and the fault lines of collective memory

Téri réteg	Hivatalos / Intézményi narratíva	Materiális tájréteg állapota	Kollektív emlékezet és térhasználat
Ókori (Aquincum)	Monumentalizált, hivatalos örökségpolitika: reprezentatív funkció.	Fizikailag konzervált romok, amfiteátrumok, aquaeductusok.	Elszigetelt; a mindennapi rutinokban puszta funkcionális térdíszlet.
Középkori (Királyi mag)	Szimbolikusan jelen lévő, de intézményileg háttérbe szorított.	Diszkontinuus; mozaikos nyomok, romkertek, közvetlen ráépítések.	Láthatatlan; a lakosság mentális térképéről nagyraeszt hiányzik.
Újkori (Sváb-zsidó mag)	Lokálpatrióta és nemzetiségi körökben ápol tradíció.	Kisvárosias morfológiai foltok, Óbudai Zsinagóga épülete.	Zárt, szubjektív törekvésekre korlátozódik; a vendég- látásban halványan él.
Szocialista modernizáció	Korábban domináns ideológia; mára részben elhallgatott, negatív keretezés.	Brutális morfológiai törések; Árpád-híd, Szentendrei út, panellakótelepek.	Domináns mindennapi térhasználat; fizikai otthonosság, de történelmi diszkontinuitás.

Forrás/Source: Saját szerkesztés/Own editing

Összefoglalva, a palimpszeszt-alapú kritikai elemzés megmutatta, hogy a szocialista és posztiszocialista városfejlesztési projektek sikeresen számolták fel a tradicionális kis-közösségi struktúrákat Óbudán, ami az ókori aquincumi identitás elszigetelődéséhez és az ipusztériális-kikötői múlt teljes kitörlődéséhez vezetett a szélesebb lakosság körében. A tanulmány rávilágított, hogy a relációs térszemlélet és az alternatív helypedagógia alkalmazása kulcsfontosságú ezen elfedett socio-spatialis rétegek feltárásában. A palimpszeszt nem csupán retorikai metafora, hanem olyan módszertani és elméleti keret, amely elengedhetetlen a fentről jövő adminisztratív identitáskonstrukciók dekonstruálásához, valamint egy tudatos, környezetéért felelősséget vállaló és valóban cselekvőképés helyi közösség megteremtéséhez.

Tóth Imre Ádám

ELTE TTK FFI Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, Budapest

t.adam2000@gmail.com

IRODALOMJEGYZÉK

- AGNEW, J. 1987: *Place and Politics: The Geographical Mediation of State and Society*. – Boston, Allen & Unwin. 267 p.
- BAROCH CS. – BERKI M. 2019: Lwów, Lemberg, Lvov, Lviv – „Az oroszok városa” mint palimpszeszt. In: KÓSZEGI M. – BARTA G. – ILLÉS T. – BERKI M. (szerk.): *Etnikai földrajzi kutatások a posztiszovjet térségben*. ELTE Természettudományi Kar, Budapest. pp. 191–210.
- BARTA G. 2025: Az emlékeztetőföldrajz elméleti horizontjai: Hely, csoportidentitás és a múlt téri reprezentációi. – *Földrajzi Közlemények* 149. 1. pp. 34–48.
- BERÉNYI I. 1994: Transformation of the Urban Structure of Budapest. – *GeoJournal* 32. 4. pp. 403–414.
- BERKI M. 2025: From Greyness and Dullness to a „KolorCity”? (Re)Constructing the Material and Immaterial Layers of Kazincbarcika’s Palimpsest. – *Europe-Asia Studies* 77. 7. pp. 1147–1171.
- BERKI M. 2025: Láthatatlan városi rétegek: A materiális és immateriális örökség empirikus azonosítása a posztiszocialista városi tájban. – *Tér és Társadalom* 39. 1. pp. 55–73.
- BOTTÁ, G. 2012: Berlin as Urban Palimpsest. In: *Villes invisibles et écritures de la modernité*. Alberto Perdisa Editore, Bologna. pp. 43–54.
- BROWN, A. 2018: *Palimpsest of place: An exploration of an alternative place pedagogy in key stage 3 geography*. – PhD Thesis, University of East Anglia. 320 p.
- CRANG, M. 2007: Time perspectives, palimpsests and the archaeology of time. – *Journal of Anthropological Archaeology* 26. 2. pp. 198–223.
- CRESSWELL, T. 2004: *Place: a short introduction*. – Malden, Blackwell. 161 p.
- CRESSWELL, T. 2015: *Place: An Introduction to Space, Place and Book*. – Chichester, Wiley Blackwell. 232 p.
- ENGBERSEN, G. 2001: The urban palimpsest: Urban marginality in an advanced society. – In: KLOOSTERMAN, R. – RATH, J. (eds.): *Immigrant Entrepreneurs: Venturing abroad in the age of globalization*. Berg, Oxford. pp. 77–92.
- HANÁK P. 1974: Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században. – *Történelmi Szemle* 17. 4. pp. 513–542.
- HARRER F. 1941: *A Fővárosi Közmunkák Tanácsa: 1930-1940*. – Budapest, Athenaeum. 280 p.
- KISS CS. – MOLCSY F. 2005: *Óbuda évszázadai*. – Budapest, Libri Kiadó. 688 p.
- LEFEBVRE, H. 1991: *The Production of Space*. – Oxford, Blackwell. 461 p.
- MALAS, S. 2013: Urban Palimpsests: Reconstruction and the Politics of Memory. – *Journal of Urban History* 39. 4. pp. 612–630.
- MASSEY, D. 1991: A Global Sense of Place. – *Marxism Today* 35. 6. pp. 24–29.
- MITIN, I. 2010: Place Branding in Russia: Baikal as a Palimpsest. – *Annual Meeting of the Association of American Geographers*. Washington D.C. 9 p.
- MITIN, I. 2018: Constructing urban cultural landscapes & living in the palimpsests: A case of Moscow city (Russia) distant residential areas. – *Urban Geography* 39. 8. pp. 1201–1215.
- NÉPÉSSY N. 2020: *Óbuda története*. – Budapest, Óbudai Múzeum. 622 p.

- PAN, Y. 2016: *In-Visible Palimpsest: Memory, Space and Modernity in Berlin and Shanghai*. – London, Routledge. 248 p.
- PERÉNYI R. – LAMBERT, S. 2012: Urban Places, Criminal Spaces: Police and Crime in Fin de Siècle Budapest. – *The Hungarian Historical Review* 1. 1/2. pp. 134–165.
- PIRKER, E. G. – RUDERER, S. – SCHWENKEL, C. 2019: From palimpsest to me-moiré: Exploring urban memorial landscapes of political violence. – *Memory Studies* 12. 5. pp. 542–560.
- PREISICH G. 1968: *Budapest városépítésének története 1919–1945*. – Budapest, Műszaki Könyvkiadó. 296 p.
- RELPH, E. 1976: *Place and Placelessness*. – London, Pion. 156 p.
- RUBRIGHT, M. 2009: An Urban Palimpsest: Migrancy, Architecture, and the Making of an Anglo-Dutch Royal Exchange. – *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 39. 3. pp. 435–464.
- SCHWENKEL, C. 2014: Socialist Palimpsests in Urban Vietnam. – *International Journal of Urban and Regional Research* 38. 6. pp. 2024–2044.
- SUN, Y. 2020: Urban palimpsest: Re-placing memory in war torn city Dresden. – *Journal of Historical Geography* 68. pp. 45–56.
- TUAN, Y.-F. 1977: *Space and Place: The Perspective of Experience*. – Minneapolis, University of Minnesota Press. 235 p.
- VÁLCEANU, D.-G. – KOSA, R.-A. – TAMÍRJAN, D.-G. 2014: Urban landscape as palimpsest. – *Urbanism. Arhitectura. Construcții* 5. 4. pp. 1–10.
- VAN ASSCHE, K. – TEAMPAU, P. 2009: Layered Encounters Performing: Multiculturalism and the Urban Palimpsest at the ‘Gateway of Europe’. – *Identities: Global Studies in Culture and Power* 16. 3. pp. 283–307.
- VERSCHUREN, M. 2021: The depth of the urban palimpsest: Encountering sense(s) of place(s) in urban imaginaries from Little Jamaica to Quayside and Re-Sistering. – *Urban Studies* 58. 11. pp. 2310–2327.
- ZIELINSKA, M. 2019: Archaeology of desire: Urban palimpsest – Unveiling invisible sites of Sarajevo. – *Cultural Geographies* 26. 2. pp. 185–201.

Dokumentumok és online források

- Óbuda-Békásmegyer Integrált Településfejlesztési Stratégia. 2023. – Budapest, Óbuda-Békásmegyer Önkormányzata. URL: <https://obuda.hu/wp-content/uploads/2023/02/Integralt-Telepulesfejlesztesi-Strategia.pdf> (Utolsó letöltés: 2026. 06. 15.)